

Saida XODJAEVA,
Andijon davlat universiteti erkin tadqiqotchisi
E-mail:saidaxodjaeva@mail.ru

Nizomiy nomidagi TDPU umumiy psixologiya kafedrasida v/b professori, psixologiya fanlari doktori F.A.Akramova taqrizi asosida

KREATIV TAFAKKUR SHAKLLANISHI JARAYONI – PSIXOLOGIK TADQIQOTLAR PREDMETI SIFATIDA Annotatsiya

Mazkur maqolada bugungi kunda eng dolzarb masala bo'lgan, deyarli barcha soha vakillari tomonidan eng ko'p o'rganilayotgan kreativlik tushunchasi va tuzilishi, uning talaba yoshlarda shakllanishi va rivojlanishi, kreativlikning jamiyat hayotida tutgan o'rni, ta'lim-tarbiya jarayonida talabalarni kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish zaruriyati hamda tashabbuskorlik hususiyatlariga ega bo'lgan barkamol avlodni tarbiyalashdagi ahamiyati haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Kreativlik, kreativ fikrlash, tafakkur, konvergent tafakkur, divergent tafakkur, kreativ tafakkurni o'rganilishi, erkin faollikni shakllantirish, kreativ tafakkurni rivojlantirish funksiyalari.

ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ КАК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье рассматриваются понятие и структура творчества, которая является наиболее актуальной на сегодняшний день проблемой, которая наиболее изучается представителями практически всех сфер, ее формирование и развитие у студентов и молодежи, роль творчества в жизни общества, У студентов в образовательном процессе обсуждается необходимость формирования навыков творческого мышления и важность воспитания зрелого поколения с предпринимательскими качествами.

Ключевые слова: Креативность, творческое мышление, мышление, конвергентное мышление, дивергентное мышление, обучение творческому мышлению, формирование свободной деятельности, функции развития творческого мышления.

THE PROCESS OF FORMATION OF CREATIVE THINKING AS A SUBJECT OF PSYCHOLOGICAL RESEARCH

Annotation

In this state, the concept and structure of creativity, which is more relevant than today's problem, which can be studied more practically in all spheres, such as the formation and development of students and youth, the role of creativity in the life of society, and the need for the formation of skills of students in the educational process, are discussed in this state. tvorcheskogo myshleniya i vajnost vospitaniya zrelogo pokolenia s predprinimatelskimi kachestvami.

Key words: Kreativnost, tvorcheskoe myshlenie, myshlenie, konvergentnoe myshlenie, divergentnoe myshlenie, obuchenie tvorcheskomu myshleniyu, formirovanie svobodnoy deyatelnosti, funktsii razvitiya tvorcheskogo myshleniya.

Jahonda jamiyatning yangilanishi ta'lim sohasida islohotlar qilinishini, o'zgartirishlar kiritishni, yangicha ta'lim berish usullarini, taqozo etmoqda. SHu nuqtai nazardan sog'lom, mustaqil fikrlovchi, yuksak axloqli va iste'dodli shaxsni jahon andozalariga mos ravishda dunyoviy bilimlar bilan ham nazariy, ham amaliy jihatdan qurollantirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanadi. Jahon ta'lim muassasalari va tadqiqot markazlarida talaba yoshlarning tafakkurini rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini takomillashtirishning kreativ, modulli texnologiyalari amaliyotga kiritilgan. SHaxslararo munosabatlar, inson huquqlari, burchlari va majburiyati, imyon-e'tiqod tuyg'ularini, avvalambor, yosh avlodning o'zi mukammal o'zlashtirmog'i, barcha ijtimoiy siyosiy iqtisodiy bilimlarni o'zlashtiribgina qolmay balki, ularning mazmun mohiyatini to'la anglab yetishlari kabi xususiyatlarini rivojlantirishning kognitiv, kreativ, ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini takomillashtirish, sog'lom tafakkurni rivojlantirishning falsafiy-metodologik, ma'naviy-axloqiy jihatlarini rivojlantirish, talabalarda tafakkurni ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini rivojlantirish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Respublikamizda pozitiv, kreativ, mantiqiy, tarixiy, ma'naviy tafakkurlarni rivojlantirish mexanizmlarini kuchaytirish, muloqotga, bilishga intilish, o'zini-o'zi namoyon etish, irodalilik sifatleri, ehtiyojlar, motivlarni rivojlantirish masalalarini takomillashtirishning me'yoriy asoslari yaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev ta'kidlaganidek: "Zero, bugun insoniyat g'oyaviy urushlar, ma'naviy ziddiyatlar, zo'ravon g'oyalarning dunyoni qayta taqsimlashga qaratilgan o'yinlari avj olgan shiddatli zamonda yashayapti. Hozirda buzg'unchilik, axloqsizlik va ma'naviy inqirozlar har qachongidan ham xatarli tus olmoqda. Yoshlarimiz bunday sharoitlarda hamisha hushyor va ogoh bo'lishi, fitna va g'arazli maqsadlar, manfaatdor kuchlar turganini bir lahza ham unutmasdan, yoshligidanoq sog'lom tafakkurni shakllantirish lozim" [1]. Yoshlarda tafakkurni rivojlantirish, hamda etnopsixologik xususiyatlarni inobatga olgan holda ta'lim-tarbiya mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy izlanishlarni chuqurlashtirishga imkoniyatlar yaratildi.

Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, G'azzoliy, Nasafiy, al-Xorazmiy, al-Farg'oni, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Alisher Navoiy kabi mashhur SHarq mutafakkir hamda musulmon qomusiy alloma va olimlarining asarlari, ularning islom falsafasiga tayangan istiqboli komil insonni shakllantirishga, axloq-odob inson tafakkurining ajralmas tarkibiy qismi ekanligi anglashga, davlat va jamiyat rivojlanishiga xizmat qiluvchi g'oyalari insoniyatning har bir davr uchun zaruriyat ekanligini aks ettiruvchi ilmiy qarashlari, hamda mazkur masalalarning ijtimoiy-psixologik jihatlari u yoki bu darajada tahlil qilib berilgan. Abu Rayhon Beruniy O'rta Osiyo xalqining mashhur qomuschi olimi, o'zining ilmiy mulohazalari bilan barchani hayratda qoldirgan. U ilmiy bilimlarni egallash yo'llari, usullari haqida shunday fikrlarni bildiradi. O'quv jarayonida quyidagi qonuniyatlarga rioya qilish bilimlarni o'zlashtirish samarasini beradi.

-O'quv mashg'uloti davomida talabaga erkin faollikni shakllantirish va talabani zeriktirmaslik;

-Talabalar o'quv faoliyatiga e'tiborli bo'lish va mashg'ulotlarni interfaol usullarda tashkil etish, bilim berishda turlilikka asoslanishi;

-Talabalar mustaqilligini ta'minlashda uzviylikka, izchillikka rioya qilish kerak maqsadga muvofiq. Chunki bilimlarni anglash murakkab jarayon, u o'zlashtirish bilan bir xil bo'lishi mumkin lekin, tub mohiyati jihatidan farq qiladi, shuning uchun bilimlarni berish uzviylikka ega bo'lishi, izchil ta'lim berish zarur.

Beruniy yangi mavzularni qiziqarli, asosan ko'rgazmali bayon etish samarali natijalar berishini ham ta'kidlaydi.

Sharq mutafakkirlari va allomalarning ijodiy meroslarida o'qituvchi-tarbiyachi mahorati, ustozlik-shogirdlik shartlariga ham alohida o'rin berilgan. Abu Nasr Farobiy X asr sharq falsafiy fikrlarining eng yirik namoyondalaridan bo'lib, hayot inson haqidagi ta'limotni dastlab yaratuvchilardan biri sanaladi. O'rta asrning bir qancha ilmiy yutuqlari, umuman yaqin va o'rta Sharq mamlakatlarida taraqqiyparvar ijtimoiy, falsafiy tafakkur tarqiyoti uning nomi bilan bog'liq. Kreativ fikrlash – bu innovatsion (yangi, novator, original, nostandart, noodatiy va hokazo...) va samarali (amaliy, natijaviy, tejamli, optimal va hokazo) yechimlarni topish, yangi bilimlarni egallash, tasavvurni ta'sirchan ifodalashga qaratilgan g'oyalarni ishlab chiqish, baholash va takomillashtirish jarayonida samarali ishtirok etish qobiliyatidir [2].

Kreativlik tushunchasining lug'aviy ma'nosi ingliz tilida "create" – yaratish, "creative" yaratuvchi, ijodkor ma'nolarini anglatadi. Jamiyat hayotining qaysi sohasida qo'llanilishiga qarab turli soha vakillari tomonidan turlicha ta'riflar berilganligini ko'rishimiz mumkin. Masalan, pedagogik nuqtai nazardan yondashganda, kreativlik pedagogning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati ma'nosini ifodalaydi.

Psixologik nuqtai nazardan yondashganda, kreativlik inson shaxsining ijodkorlikka bo'lgan qobiliyati, ijodkorlik iste'dod darajasi, individning an'anaviylik yoki odat tusiga kirgan fikrlash sxemasidan uzoq bo'lgan, printsiplari yangi g'oyalarni yaratishga tayyorlikni xarakterlovchi, shuningdek, muammolarni o'zgacha tarzda bartaraf etish, iqtidorning mustaqil faktori sifatida qabul qilingan ijodiy qobiliyatlaridir.

Umuman olganda, bugungi kunda ijodkorlik, yaratuvchanlik, yangilik yaratishga qaratilgan faoliyat kreativ faoliyat deb tushuniladi. Kreativ shaxs esa, o'zining fikrlashi, dunyoqarashi, doimo yangiliklarga intilishi, o'z ustida tinimsiz ishlashi, muammoga boshqa shaxslarga qaraganda noodatiy tarzda yechim topa olishi va original qarashlarni bildira olishi, qiziqarli suhbatdosh bo'lish va boshqa xususiyatlarni o'zida aks ettirmog'i lozim.

O'zbekiston psixolog-olimlari M.G.Davletshin, E.G.G'oziev, B.R.Qodirov, V.M.Karimova, Z.T.Nishanova, G'.B.Shoumarov, N.S.Safaev, A.A.Jabborov, B.M.Umarov, SH.B.Baratov, R.S.Samarov, P.S.Ergashev, N.G'.Komilova, N.N.Xalilova, Z.Rasulova, X.A.Qodirovalar tomonidan shaxsning tafakkuri, ma'naviyati, uni rivojlantirish bosqichlarini tadqiq etishgan.

Tafakkur muammosi MDH davlatlarining bir guruh olimlarning ilmiy-tadqiqot ishlaridagi tafakkur, va uni rivojlantirishning falsafiy - metodologik jihatlari tahlil qilingan.MDH davlatlaridan Yu.M.Orlov, Yu.V.Morozyuk, S.F.Marchukova, Yu.N.Krainova, S.K.Skurigina, A.L.Rudakov, T.N.Vasileva, M.S.Kozlovskaya, A.V.Kolivatov, G.G.Bashanaeva, M.M.Danina, F.R.Txagova, A.Yu.Gil'man, G.Abramova, A.N.Faminova, G.A.TSukerman, V.P.Zinchenkolar tadqiqotlarida

inson tafakkuri va uni rivojlantirishning falsafiy-metodologik jihatlari tadqiq etilgan. L.S.Vigotskiy, L.S.Rubinshteyn, A.Leont'ev, Yu.L.Xaninlarning tadqiqot ishlarida tafakkur rivojining psixologik jihatlari o'rganilgan. V.Slastenin, I.Isaev, Ye.SHIyanov, I.M.Spivaklarning ilmiy izlanishlarida ma'naviy-axloqiy tafakkurga doir masalalar tadqiq etilgan.

Xorij olimlaridan Z.Freyd, K.Yung, K.Xorning ilmiy izlanishlarida insonning taraqqiy etishida tafakkurning xususiyatlari, uning salomatlikka ijobiy ta'sir etishi, bilish jarayonlarida tafakkurning ong osti faoliyatidagi o'rni tadqiq qilingan. Skott Plaus, A.Maslou, A.Bek, V.Frankl, G.Lefransua, A.Adler, K.Levinlarning tadqiqotlarida inson tafakkurining turli jihatlari tadqiq etilgan.

Kreativ fikrlash bizga muammolarni hal qilishda noodatiy yechim topishga yordam beradi.Ta'limning asosiy roli o'quvchilarni jamiyatda muvaffaqiyat qozonish uchun zarur va kerak bo'ladigan sifatli ta'lim berish hisoblansa, kreativ fikrlash hozirgi yoshlarning rivojlanishi uchun zarur ehtiyojdir. Kreativ qobiliyatlarni faqat yangi g'oyalarni yaratishgina uchun emas, balki hayot tarzining, yoki alohida olingan aspektlarni yaxshilash uchun qo'llash va shaxsning ichki dunyosi rivojlanishida muhim o'rin tutadi.

A.Maslou ham kreativlikni – barchaga xos tug'ma ijodiy yo'nalish, atrof muhitning ta'sirida ko'pchilikda yo'qolib ketuvchi faoliyat deb hisoblagan.

Amerikalik psixolog olim Djo Pol Gilford o'zining ilmiy tadqiqot ishlarida kreativlik va intellektni birinchi marotaba taqqosladi. U intellekt strukturasi modelini yaratishda tafakkurni konvergent va divergent turiga ajratdi.

Konvergent tafakkur - (lotincha convergere – "bir yo'ldan") tafakkur formasi bo'lib, muammoning bir qancha yechimlaridan faqat yagona to'g'risini tanlashdir. Konvergent tafakkur asosida intellekt yotadi, shuning uchun intellektual tafakkur deb ham ataladi [3].

Divergent tafakkur – (lotincha divergere – "bo'linish") ijodiy tafakkur metodlaridan biri bo'lib, berilgan bir muammoning bir qancha yechimlarini topish, shuning bilan bir qatorda, divergent tafakkur "bir vaqtning o'zida turli yo'nalishlarga izlanish, ya'ni bir muammoga bir nechta to'g'ri javoblar borligini va original ijodiy g'oyalarning tug'ilishiga xizmat qiladi [4]

Divergent tafakkurning negizini esa kreativlik tashkil etadi. Kreativlik tafakkurning qay darajada shakllanganiga ham bog'liq bo'lib, shaxs tafakkuri qanchalik yaxshi rivojlangan bo'lsa, kreativ fikrlashi ham shunchalik rivojlangan bo'ladi.

Biroq kreativlik faqatgina tafakkurning yuqori darajada rivojlanganligi bilan hosil bo'lib qolavermaydi, ya'ni intellektual salohiyati yuqori shaxs har doim ham kreativ fikrlay olmasligi mumkin. Buni Djo Gilford tadqiqotlarida ham ko'rishimiz mumkin. Gilford o'z kreativlik strukturasi divergent tafakkurdan tashqari o'zgaruvchanlik qobiliyati, yechimning aniqligi va boshqa intellektual parametrlarni birlashtirdi. Shuningek, u kreativlik va intellekt o'rtasida o'zaro uzviy aloqa borligini isbotladi. Biroq, Gilford o'z tajribalarida yuqori intellektuallilarning test yechish davomida ijodkorlik xulqini har doim ham ko'rsatmasligini, kreativ past intellektuall bo'lmasligini aniqladi. SHunday ekan, divergent tafakkur kreativ jarayonning barcha xususiyatlarini aks ettirmaydi. E.P.Torrens fikricha, "kreativlik" tushunchasi negizida quyidagilar yoritiladi: - muammoni yoki ilmiy farazlarni ilgari surish; - farazni tekshirish va o'zgartirish; - qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash; - muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning - o'zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta'sirchanlik. Kreativ fikrlash har bir ijtimoiy sohada yaqqol aks etishi mumkin [6].

Umuman olganda, kreativlik–bu yangi, original g'oyalarni yaratish, fikrlashning nostandart shakli, berilgan muammolarga omadli yechimlar topishdir. Kreativ tafakkur esa revolyutsion tafakkur bo'lib, u konstruktiv xarakterni ifodalaydi.

Kreativ fikrlashda ta'lim-tarbiya jarayoni muhim ahamiyat kasb etadi. Kreativ fikrlash bugungi kunda yoshlar egallashi kerak bo'lgan muhim ko'nikmadir [6].

Mazkur ko'nikma, yoshlarga bugungi shiddat bilan o'zgarayotgan, zamonaviy axborot kommunikatsiyalaridan faol foydalana oladigan, oddiy savodxonlikdan ko'ra ko'proq natija ya'ni tashabbuskorlik talab qilinayotgan, bir so'z bilan aytganda XXI asr ko'nikmalariga ega malakali kadrlarga talab kuchayayotgan bir paytda ushbu jarayonga moslashishiga va raqobatbardosh kadr bo'lib yetishishida muhim ahamiyat kasb etadi.

CH.D.Spilberger tadqiqotlarida shaxsning ijtimoiy qadriyatlarini diagnostika qilish, guruhda xulq-atvor motivatsiyasini o'rganish asosida inson tafakkuri taraqqiyotining bosqichlari tadqiq qilingan [6].

Yu.M.Orlovning kreativ tafakkurni o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarida turli nomlar qo'llanilgan. Masalan: ijobiy fikrlash, kreativ tafakkur, optimistik fikrlash, konstruktiv fikrlash, oqilona va uyg'un fikrlash kabi so'zlar bilan ishlatilgan. Yu.M.Orlovning (1928-2001) ilmiy qarashlariga ko'ra: "Insonning tafakkuri qanchalik sog'lom bo'lsa, uning ruhiyati, jismi shunchalik sog'lom ezigulikka yo'nalgan bo'ladi. Odamning fikrlashi qancha sof, erkin bo'lsa, u shuncha zararsiz fikrlaydi, shukrli, sabrli va beg'araz bo'ladi. Bunday sifatlarga ega shaxs sog'lom tafakkur egasi sanaladi [7].

Kreativ tafakkurni rivojlantirish quyidagi funktsiyalari ajratiladi:

a) *kommunikativlik funktsiyasi* - muloqotmandlik, axborot almashish, kirishimlilik, muomala madaniyatiga ega bo'lish, muloqotga kirishuvchi tomonlarning bir-birlarini idrok etishi va tushunishi;

b) *perseptivlik funktsiyasi* - o'zlashtirish, idrok etish, his qilish, o'zgalarning ichki dunyosiga kirish, psixik holatlarning nozik jihlatlarini tushunishga xizmat qiluvchi kuzatuvchanlik fazilati;

v) *akmeologik funktsiyasi* - yuqori cho'qqiga intilish, yetuklikka erishishga qaratilgan hatti-harakatlarni amalga oshirish, maqsadli faoliyat;

g) *aksiologik funktsiyasi* - milliy urf-odat, an'analar, qadriyatlarga sadoqat, milliy etnografik turmush tarzini ifoda etuvchi fazilatlarini shakllantirish;

d) *sotsiologik funktsiyasi* - shaxs ijtimoiy-psixologik mavjudot sifatida xamisha ijtimoiy muhit ta'sirida bo'ladi va uni anglaydi. Ijtimoiy normalar, sanktsiyalar, rollar ijtimoiy mexanizmlar sifatida shaxs xulq-atvorini ma'lum ma'noda boshqarib, muvofiqlashtirib turishga yordam beradi;

e) *valeologik funktsiyasi* - salomatlik sog'lom bo'lish ma'nolarini bildirib, shaxsning individual ruhiy, jismoniy, fiziologik salomatligi, ishchanlik qobiliyati va umrning maksimal davomiyligi muhitida ijtimoiy faollikni saqlab qolishga erishish;

yo) *refleksivlik funktsiyasi* - o'zini va o'zgalarni xatti-harakatlari va holatlarini to'g'ri tushunish, tahlil qilish hamda baholash;

j) *kreativlik funktsiyasi* - noan'anaviy, betakror kadriyatlar yaratuvchi, nostandart yechimlar qabul qilish, o'zgacha va takrorlanmagan g'oyalar asosida noyob fikrlash qobiliyati.

Shaxsda kreativ fikrlashning shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar falsafiy, psixologik, sotsiologik nuqta nazardan yondashilgan bo'lib, mazkur sohada faoliyat ko'rsatgan yetuk olimlarning va nufuzli xalqaro tashkilotlarning tajribalari va ilmiy izlanishlari natijalarida erishilgan xulosalariga tayaniladi. SHuningdek, ushbu maqolada kreativlik va kreativ fikrlash tushunchalari xorijiy va mahalliy manbalarga tayangan holda atroflicha tahlil qilingan.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: "O'zbekistan" NMIU, 2017. -B.488.
2. Arziqulov D.N. Kasbiy kamolotning psixologik o'ziga xos xususiyatlari.: Avtoref. dis. ... psihol. fan. nomzodi. - Toshkent: O'zMU. 2002. - 22 b.
3. Савельева М.Г. Педагогические кейсы: конструирование и использование в процессе обучения и оценки компетенций студентов / Учеб.- мет.пособие. – Ижевск: ФГБОУВПО "Удмуртский университет", 2013. – С. 9.
4. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.
5. Lucas, B. and E. Spencer (2017), *Teaching Creative Thinking: Developing Learners Who Generate Ideas and Can Think Critically.*, Crown House Publishing, https://bookshop.canterbury.ac.uk/Teaching-CreativeThinking-Developing-learners-who-generate-ideas-and-can-thinkcritically_9781785832369 (accessed on 26 March 2018).
6. Икрамов Р.А., Хожиев Р.Б. (2020). Воспитание гармонично развитого поколения является приоритетом государственной молодежной политики. Вестник науки и образования. № 14 (92). Часть 1. С. 88-90.
7. Hojiev, R. B., & Norboeva, D. O. (2021). Yoshlar ijtimoiy ha'etining kognitiv asoslari. Academic Research in Educational Sciences, 2(2), 544-555.
8. Hojiyev R.B., Xolmo'minov G.B., Sharipov M.L. (2020) Raising a Harmoniously Developed Generation is a Priority of Democratic Reforms in Uzbekistan // *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, №8(5). 1-3.